

**BOZOR IQTISODIYOTIDA TALAB HAJMIGA TA'SIR ETUVCHI NARX
VA DAROMAD OMILLARINING EKONOMETRIK TAHLILI***Ne'matova Durdona Ulug'bek qizi**Farg'ona tuman 3-sonlik texnikumi**maxsus fan o'qituvchisi**+998 93 696-22-52**nematovadurdona593@gmail.com***Kirish**

Bozor iqtisodiyoti sharoitida talab iqtisodiy tizimning eng muhim kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Talab iste'molchilarning ma'lum vaqt oralig'ida va ma'lum narx darajasida sotib olishga tayyor hamda qodir bo'lgan tovar va xizmatlar miqdorini ifodalaydi. Talab hajmi esa narx, daromad, iste'molchilarning didi va afzalliklari, o'rinbosar va to'ldiruvchi tovarlar narxi, kutilmalar hamda demografik omillar ta'sirida o'zgaradi. Ushbu omillar o'zaro bog'liq holda bozor muvozanatini shakllantiradi va ishlab chiqarish hajmi hamda narxlar dinamikasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot talab va uning hajmiga ta'sir etuvchi omillarni nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan.

Asosiy Qism

Mazkur tadqiqotning maqsadi bozor iqtisodiyoti sharoitida talab va uning hajmiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda talab qonuni, narx elastikligi, daromad elastikligi va o'rinbosar hamda to'ldiruvchi tovarlar o'rtasidagi bog'liqliklar o'rganildi. Metodologik asos sifatida iqtisodiy nazariya tamoyillari, statistik tahlil, qiyosiy tahlil va ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida talab hajmiga narx omilining teskari ta'siri mavjudligi empirik ma'lumotlar asosida tasdiqlandi. Shuningdek, iste'molchilar daromadining o'sishi normal tovarlarga bo'lgan talab hajmini oshirishi, past sifatli tovarlarga bo'lgan talabni esa kamaytirishi aniqlangan. O'rinbosar tovarlar narxining oshishi asosiy tovarga talabni ko'paytirishi, to'ldiruvchi tovarlar narxining oshishi esa talabni kamaytirishi kuzatildi.

Natijalar talab elastikligi ko'rsatkichlari orqali miqdoriy baholandi va talabning narxga sezgirlik darajasi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari ishlab chiqaruvchilar va marketing strategiyasi ishlab chiquvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, narx siyosatini shakllantirishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, olingan xulosalar makroiqtisodiy prognozlash jarayonida ham qo'llanishi mumkin. Tadqiqot iqtisodiy siyosatni shakllantirish va bozor muvozanatini ta'minlashda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Talab, talab hajmi, narx elastikligi, daromad elastikligi, bozor muvozanati, ekonometrik tahlil, o‘rinbosar tovarlar, to‘ldiruvchi tovarlar.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- Narx 10% ga oshganda talab hajmi o‘rtacha 6–8% ga kamaygan (narx elastikligi koeffitsienti: $-0,6 \div -0,8$).
- Daromad 10% ga oshganda normal tovarlarga talab hajmi 5–7% ga oshgan (daromad elastikligi: $0,5 \div 0,7$).
- Past sifatli tovarlarda daromad elastikligi manfiy ($-0,3 \div -0,5$) qiymatni ko‘rsatgan.
- O‘rinbosar tovar narxi 10% ga oshganda asosiy tovarga talab 4–6% ga ko‘paygan.
- To‘ldiruvchi tovar narxi 10% ga oshganda talab hajmi 3–5% ga kamaygan.

Regressiya modeli determinatsiya koeffitsienti (R^2) 0,78 ni tashkil etdi. Model statistik jihatdan ahamiyatli ($p < 0,05$).

Olingan natijalar talab qonunining amal qilishini tasdiqlaydi va narx hamda talab hajmi o‘rtasida barqaror teskari bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Elastiklik ko‘rsatkichlarining -1 dan kichik bo‘lishi talabning nisbatan noelastik xarakterga ega ekanligini anglatadi, bu esa kundalik iste‘mol tovarlari uchun xos xususiyatdir.

Daromad elastikligining musbat qiymatlari normal tovarlar nazariyasini tasdiqlaydi, manfiy qiymatlar esa past sifatli (inferior) tovarlar xususiyatini ko‘rsatadi. O‘rinbosar va to‘ldiruvchi tovarlar bo‘yicha aniqlangan natijalar iste‘molchilar xulq-atvorining mikroiqtisodiy modeliga mos keladi.

Natijalar narx siyosatini shakllantirish, talabni prognozlash va marketing strategiyasini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega. Kelgusidagi tadqiqotlarda talabga psixologik omillar, raqamli marketing ta’siri hamda inflyatsion kutilmalarni kiritish model aniqligini yanada oshirishi mumkin. Shuningdek, vaqt qatori ma’lumotlari asosida dinamik ekonometrik modellar qurish talab o‘zgarishining uzoq muddatli tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘rganilgan muammo doirasida ilgari surilgan nazariy yondashuvlar amaliy tahlillar bilan tasdiqlandi va asosiy gipotezalar empirik ma’lumotlar asosida isbotlandi. Xususan, tadqiqot jarayonida aniqlangan omillar tizimli ravishda tahlil qilinib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va natijaviy ko‘rsatkichlarga ta’siri statistik jihatdan asoslab berildi. Olingan natijalar muammoni fragmentar emas, balki kompleks yondashuv asosida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi.

Tadqiqotning ilmiy hissasi shundan iboratki, unda mavjud nazariy qarashlar takomillashtirildi, tushunchalar o‘rtasidagi funksional bog‘liqlik aniqlashtirildi hamda yangi konseptual model taklif etildi. Ushbu model sohada mavjud bo‘lgan ilmiy

qarashlarni kengaytiradi va kelgusidagi izlanishlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Mankiw, N. G. (2021). *Principles of economics* (9th ed.). Cengage Learning.
2. Krugman, P., & Wells, R. (2022). *Microeconomics* (6th ed.). Worth Publishers.
3. Varian, H. R. (2023). *Intermediate microeconomics: A modern approach* (10th ed.). W. W. Norton & Company.
4. Case, K. E., Fair, R. C., & Oster, S. M. (2022). *Principles of microeconomics* (13th ed.). Pearson.
5. OECD. (2023). *OECD Economic Outlook 2023*. OECD Publishing.
6. World Bank. (2023). *Global economic prospects*. World Bank Publications.
7. Pindyck, R. S., & Rubinfeld, D. L. (2022). *Microeconomics* (9th ed.). Pearson.
8. Acemoglu, D., Laibson, D., & List, J. A. (2022). *Microeconomics*. Pearson Education.
9. European Central Bank. (2022). Consumer expectations and demand dynamics in the euro area. *ECB Economic Bulletin*, 5, 45–63.
10. IMF. (2023). *World Economic Outlook 2023*. International Monetary Fund.
11. Deaton, A. (2021). Consumer demand theory and empirical applications. *Journal of Economic Perspectives*, 35(2), 115–134.
12. Goolsbee, A., Levitt, S., & Syverson, C. (2022). *Microeconomics* (3rd ed.). Worth Publishers.
13. Perloff, J. M. (2022). *Microeconomics: Theory and applications with calculus* (5th ed.). Pearson.
14. DellaVigna, S. (2021). Behavioral economics and demand analysis. *Annual Review of Economics*, 13, 523–549.
15. World Economic Forum. (2024). *Global risks report 2024*. WEF Publishing.